

УДК 347.91

Кашиперська Тамара Цезарівна –
здобувач кафедри цивільного
права і процесу Національної
академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДОМ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ БАТЬКІВСТВА (МАТЕРИНСТВА)

Розглянуто процесуальний порядок розгляду судом справ про встановлення факту батьківства (материнства). На підставі аналізу наукової літератури та цивільного процесуального законодавства України встановлено суб'єктний склад осіб, які беруть участь у таких справах, визначено специфіку доказів і доказування, а також виокремлено особливості виконання відповідних судових рішень.

Ключові слова: окреме провадження; розгляд судом справ; установлення факту батьківства (материнства); особи, які беруть участь у справі; рішення суду.

Рассмотрен процессуальный порядок рассмотрения судом дел об установлении факта отцовства (материнства). На основании анализа научной литературы и гражданского процессуального законодательства Украины установлен субъектный состав лиц, участвующих в таких делах, определена специфика доказательств и доказывания, а также выделены особенности исполнения соответствующих судебных решений.

Ключевые слова: особое производство; рассмотрение судом дел; установление факта отцовства (материнства); лица, участвующие в деле; решение суда.

Одним із видів непозовного цивільного судочинства є окреме провадження, під час порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав чи підтвердження наявності чи відсутності

неоспорюваних прав. Установлення спеціального порядку розгляду зазначених справ пов'язано з тим, що вони мають специфічні риси, наприклад щодо суб'єктного складу, дії принципів цивільного процесу, меж судового розгляду тощо.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 256 Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) України, ст. 130–132 Сімейного кодексу (СК) України серед інших категорій справ у порядку окремого провадження розглядаються справи про встановлення судом факту батьківства (материнства). Така категорія справ є особливою, адже матеріально-правові підстави встановлення судом відповідних фактів, а також деякі особливості провадження в цих справах визначені сімейним законодавством України.

Комплексне правове регулювання процесуального порядку розгляду справ судом про встановлення факту батьківства (материнства) зумовлює актуальність теми цієї наукової статті, метою якої є виокремлення процесуальних особливостей провадження у відповідній категорії сімейних справ.

Хоча судочинство в справах про встановлення судом факту батьківства (материнства) було предметом наукових розвідок таких учених, як С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, С. В. Васильєв, О. М. Ганкевич, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, Г. О. Світлична, В. І. Тertiшніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, Г. В. Чурпіта, М. Й. Штефан, М. М. Ясинка, донині існують нерозв'язані проблеми. Серед них: установлення суб'єктного складу осіб, які беруть участь у справах, визначення специфіки доказів і доказування, виокремлення особливостей виконання відповідних судових рішень тощо.

У юридичній літературі материнство визначено як «забезпечена законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію (народжувати здорових дітей), належним чином утримувати їх та виховувати в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини» [1, с. 78]. Водночас батьківство є соціальним і психологічним станом чоловіка з моменту зачаття й до народження дитини жінкою, а з моменту народження як факт походження дитини від певного чоловіка, що оснований на кровній спорідненості між батьком і дитиною,

юридично посвідчений актовим записом про народження дитини в органах державної реєстрації актів цивільного стану (органах ДРАЦСу), що є передумовою виникнення правового статусу батька [2, с. 98].

Згідно із загальними правилами цивільного судочинства, окреме провадження в справах про встановлення факту батьківства (материнства) відкривається на підставі відповідної заяви.

Як слушно зазначає М. К. Треушніков, оскільки встановлення факту батьківства в порядку окремого провадження є виключною прерогативою суду, то для відкриття провадження в таких справах не обов'язковою є вказівка на неможливість установлення батьківства в іншому порядку (як у інших категоріях справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення). Немає необхідності також указувати на мету встановлення батьківства, адже в низці випадків установлення батьківства може й не переслідувати задоволення в майбутньому матеріально-правових інтересів. Якщо таку мету буде зазначено, суд має визначити коло зацікавлених осіб у справі. Це можуть бути родичі ймовірного батька дитини [3, с. 297].

Матеріально-правові підстави встановлення судом факту батьківства, материнства визначені в сімейному законодавстві України.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 130 СК України, факт батьківства може бути встановлено за рішенням суду в разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за прізвищем і громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записано за її вказівкою, а в разі смерті матері, а також за неможливості встановити місце її проживання чи перебування – якщо запис про батька дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, у якому народилася дитина.

Аналогічні підстави сімейне законодавство України регламентує і щодо встановлення судом факту материнства. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 132 СК України, факт материнства може бути встановлено за рішенням суду в разі смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини, якщо запис про

матір дитини в Книзі реєстрації народжень проведено за рішенням органу опіки та піклування, яким визначено прізвище, власне ім'я, по батькові дитини й відомості про батьків.

На практиці існують три «класичні» випадки, коли дані про матір, батька записують представники медичних закладів та уповноважений представника у справах дітей: 1) коли дитина підкинута, знайдена після народження сторонніми особами й передана в дитячий заклад і батьки її невідомі; 2) мати дитини після народження в пологовому будинку відмовилася від дитини та передала її на повне державне утримання (у цьому разі мати дитини відома та її дані записуються на підставі медичних документів про народження дитини); 3) мати поступає до пологового будинку або лікарні без документів, що посвідчують її особу, називаючи або вигадані про себе дані, або дані знайомої, а потім кидає дитину [4, с. 302].

З огляду на це, а також ураховуючи ч. 2 ст. 130 СК України, можна стверджувати, що заявниками в справах про встановлення факту батьківства можуть бути: мати, опікун, піклувальник дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття.

У справах про встановлення факту материнства з відповідною заявою мають право звернутися: батько, опікун, піклувальник дитини, особа, яка утримує та виховує дитину, а також сама дитина, яка досягла повноліття (ч. 2 ст. 132 СК України).

До зацікавлених осіб у таких справах належать: родичі ймовірного батька (матері) дитини, оскільки встановлення факту батьківства (материнства) тягне виникнення між ними та дитиною взаємних прав та обов'язків; подружжя померлого; батьки померлого; органи соціального забезпечення, якщо провадження в справі відкрито з метою отримання пенсії, тощо.

Справи про встановлення факту батьківства (материнства) суд розглядає, як і будь-які інші справи окремого провадження, з додержанням загальних правил, установлених ЦПК України, за винятком змагальності та меж судового розгляду.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 130 СК України, суд ухвалює рішення про встановлення факту батьківства, якщо будуть доведені наступні обставини: 1) смерть батька дитини, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини; 2) наявність

запису про народження дитини в Книзі реєстрації народжень, відповідно до положень ч. 1 ст. 135 СК України; 3) наявність будь-яких відомостей, що засвідчують походження дитини від певної особи.

Факт походження дитини від чоловіка, якого вважають батьком дитини, може підтверджуватися такими доказами, як: фото-, відеоматеріали щодо сумісного проживання жінки і чоловіка однією сім'єю, їх листами, довідками з місця проживання, медичними довідками, висновком експерта [5, с. 522].

Водночас у справах про встановлення факту материнства відповідно до вимог ст. 132 СК України суд має встановити: 1) смерть матері дитини, яка не перебула в шлюбі з батьком дитини; 2) наявність запису про народження дитини в Книзі реєстрації народжень, відповідно до положень ч. 2 ст. 135 СК України; 3) наявність будь-яких відомостей, що засвідчують походження дитини від певної особи.

У разі, якщо дитину підкинута, залишено матір'ю, доказами того, що ця особа є її матір'ю, можуть бути: показання свідків; залишені при дитині записки про ім'я дитини; матеріали кримінальної справи; особливі ознаки на тілі дитини (родимки, шрами, особливий спосіб зав'язування пуповини), висновок судово-генетичної експертизи. Якщо дитину залишила матір у пологовому будинку, лікарні на повне державне утримання, то, звісно, доказом того, що гадана мати народила дитину, є медичні документи (довідка, свідоцтво і картка породіллі тощо). Якщо ж дитину було народжено за фіктивними документами або мати дитини зареєструвалася в лікарні за чужими документами, то доказами, що вона є матір'ю, можуть бути: показання свідків (осіб, які разом із нею народжували дітей; працівників лікарні), медичні документи породіллі і, звичайно, висновок судово-генетичної експертизи [4, с. 303].

Отже, переконавшись у наявності вищезазначених обставин, які входять до предмета доказування в справах про встановлення факту батьківства (материнства), суд ухвалює рішення про встановлення відповідних фактів, що мають юридичне значення.

Відповідно до положень ст. 215 ЦПК України, рішення суду в справах про встановлення факту батьківства (материнства)

складається з чотирьох частин: вступної, описової, мотивувальної та резолютивної. Особливостями змісту в справах про встановлення факту батьківства (материнства) відрізняється резолютивна частина рішення суду, у якій зазначається: прізвище, ім'я, по батькові; час і місце народження; національність; дата смерті особи, яка визнавала себе батьком дитини; прізвище, ім'я, по батькові; час і місце народження дитини; факт знаходження дитини на утриманні померлого та визнання останнім цієї дитини своєю; всі відомості про батька (матір) і саму дитину; обставини, згідно з якими зазначений факт визнається встановленим (спільне проживання та ведення спільного господарства до народження дитини, спільне виховання та утримання дитини) [6, с. 631].

Як визначено в п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», рішення суду про становлення факту, що має юридичне значення, не замінює собою документів, що видають зазначені органи, а є лише підставою для їх одержання. Отже, у разі встановлення в судовому порядку факту батьківства (материнства) орган ДРАЦСу має провести відповідний запис на підставі рішення суду.

Відповідно до ч. 1–3 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», державна реєстрація актів цивільного стану проводиться з метою забезпечення реалізації прав фізичної особи та офіційного визнання й підтвердження державою фактів народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті. Державна реєстрація актів цивільного стану проводиться шляхом складення актових записів цивільного стану – документів органу державної реєстрації актів цивільного стану, що містить персональні відомості про особу та підтверджують факт проведення державної реєстрації акта цивільного стану.

Порядок внесення змін до актових записів цивільного стану регулюється Правилами внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. № 96/5.

На підставі рішення суду про внесення змін, доповнень або виправлень в актові записи цивільного стану вносять

відповідні зміни, зазначені в рішенні суду. Зокрема, на підставі рішення суду про встановлення факту батьківства (материнства) в актовому записі про народження змінюють відомості про батька (матір) та вносяться пов'язані з цим інші зміни.

У разі подання до відділу ДРАЦСу рішення іноземного суду про внесення змін, поновлення, анулювання актових записів цивільного стану питання про його виконання вирішується згідно з чинним законодавством України та з урахуванням вимог міжнародних договорів України про надання правової допомоги, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (п. 1.13 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання).

У разі, якщо актовий запис цивільного стану, до якого необхідно внести зміни у зв'язку з встановленням факту батьківства (материнства), а також доповненням і виправленням відомостей, що в ньому містяться, було складено компетентним органом іноземної держави, з якою Україною не укладено договору про правову допомогу та правові відносини в цивільних і сімейних справах, або якщо законодавством іноземної держави встановлено інший порядок унесення змін, відмінний від передбаченого законодавством України, або неможливості його направлення органами іноземної держави (стихійне лихо, військові дії тощо), що підтверджується відповідними документами, актовий запис цивільного стану попередньо поновлюється відділом ДРАЦСу за місцем проживання заявника. Про поновлення актового запису цивільного стану та внесення до нього відповідних змін інформують компетентний орган іноземної держави (2.28 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання).

Відповідно до п. 2.22 зазначених Правил, після внесення змін до актового запису цивільного стану заявникові повторно видається або надсилається для вручення до відділу ДРАЦСу за місцем його проживання свідоцтво про державну реєстрацію акта цивільного стану. На свідоцтві проставляють штамп «Повторно». Свідоцтво про державну реєстрацію, подане

заявником для внесення змін, анулюється та знищується у встановленому порядку.

Таким чином, процесуальні особливості розгляду судом справ про встановлення факту батьківства (материнства) зумовлюють такі чинники: 1) виключний перелік матеріально-правових підстав, за яких суд має право відкрити провадження в справі, регламентованих сімейним законодавством, що одночасно формують і перелік обставин, які становлять предмет доказування в таких справах; 2) вичерпне коло осіб, які можуть набути цивільний процесуальний статус заявника; 3) особливі вимоги закону щодо змісту резолютивної частини рішення суду; 4) спеціальний порядок виконавчого провадження, що зумовлений необхідністю державної реєстрації встановленого судом факту батьківства (материнства) та отримання відповідного документа.

Усі інші проблеми, пов'язані з порядком здійснення судочинства в справах окремого провадження про встановлення факту батьківства (материнства), зокрема виокремлення процесуальних особливостей провадження в справі до судового розгляду, сягають за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейне право України / [І. А. Бірюков, В. С. Гопанчук, Ю. О. Заїка та ін.] ; за заг. ред. В. С. Гопанчука. – К. : Істина, 2002. – 356 с.
2. Ганкевич О. М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині / О. М. Ганкевич // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2014. – Вип. 36. – С. 89–99.
3. Особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел : [учеб. пособие] / М. К. Треушников и др. ; [под ред. М. К. Треушникова]. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 303 с.
4. Гузь Л. Є. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України / Л. Є. Гузь, А. В. Гузь. – Х. : Фактор, 2011. – 576 с.

5. Цивільний процес України : [підруч.] / Ю. В. Білоусов, Й. Г. Богдан, Н. Л. Бондаренко-Зелінська та ін. ; [за ред. М. М. Ясинка]. – К. : Правова єдність ; Алерта, 2014. – 743 с.

6. Цивільний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] / Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Васильченко В. В. та ін. ; [за ред. Є. О. Харитонova, О. І. Харитонovoї, В. В. Васильченка, Н. Ю. Голубевої]. – Х. : Одісей, 2009. – 952 с.